

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

2008 metai

2

LI
LEIDYKLA

Vilnius 2009

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2008

2

Vilnius 2009

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2008

2

Vilnius 2009

UDK 947.45
Li 237

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS

Vytauto Didžiojo universitetas

Alfonsas EIDINTAS

Vilniaus universitetas

Jan JURKIEWICZ

Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)

Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ

Lietuvos istorijos institutas

Bronius MAKASKAS

Lenkijos MA istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ

Kultūros, filosofijos ir meno institutas

Rimvydas PETRAUSKAS

Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA

Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)

Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS

Milersvilio universitetas

Joachim TAUBER

Nordost-Institut Liuneburge

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:

HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.

EBSCO Publishing

ISSN 0202-3342

© Lietuvos istorijos institutas, 2009

© Straipsnių autoriai, 2009

K o n f e r e n c i j o s

VIII TARPTAUTINĖ NUMIZMATIKOS KONFERENCIJA LENKIJOJE

2008 m. rugsėjo 18–21 dienomis Lenkijos Respublikoje, Balstogėje ir Augustave, vyko 8-oji numizmatikos konferencija, kurią kas dveji metai organizuoja Lenkijos numizmatų draugija ir Balstogės aukštoji ekonomikos mokykla. Pirmą dieną konferencija darbą pradėjo didžiojoje pastarosios mokyklos auditorijoje, kitas dienas – Augustave esančiuose karininkų jachtklubo poilsio namuose.

Šiame kolekcininkų, muziejininkų ir mokslininkų renginyje tradiciškai dalyvauja atstovai iš Lenkijos ir aplinkinių valstybių: Baltarusijos, Latvijos, Lietuvos, Rusijos, Slovakijos ir Ukrainos, vis dėlto šiemet nesulaukta svečių iš Latvijos Respublikos. Renginyje turėjo būti pristatyti 38 pranešimai (12 Lenkijos, 8 Baltarusijos, 7 Ukrainos, 6 Lietuvos, 1 Rusijos pranešėjo), tačiau perskaityti tik 25 darbai, nes į konferenciją atvyko ne visi atstovai iš Baltarusijos, Lenkijos ir Ukrainos.

Nors kiekviena konferencija yra skirta konkrečių temų nagrinėjimui, tačiau joje dažnai pristatomi su konkrečia tema mažai susiję pranešimai. Nuo 2006 m. šiame renginyje aptarami daugiau ekonomikos, o ne istorijos mokslo uždaviniai. 2008 m. konferencijos tema priminė dar neseniai aukštųjų mokyklų studentams privalomo perskaityti leidinio – K. Markso „Kapitalo“ turinį – „Pinigai – kapitalas – darbas – bendras Europos paveldas“. Suprantama, kad nedaug istorikų, nagrinėjančių numizmatikos šaltinius, juo labiau kolekcininkų, pranešimuose galėjo pristatyti tyrimų rezultatus šioje srityje. Buvo perskaityti publikacinio-reprezentacinio pobūdžio pranešimai apie monetų ir lobų radinius bei naujų eksponatų įsigijimą ir šiuolaikinių proginių bei kolekcininkų monetų emisijas; pinigų emisijas, cirkuliaciją, platinimą ir apyvartą praeityje; bankininkystės ir personalijų istoriją; straipsniai, nagrinėjantys pinigų išorinius bruožus – vaizdulus.

Lietuvos numizmatikos šaltinių tyrinėtojas Z. Dukša skaitė pranešimą „1958 m. Smargonų pavieta surasto lobio problema“, kuriame pristatė visas žinomas lobio radimo aplinkybes ir susirašinėjimo su to meto SSRS muziejais ir kitomis valstybinėmis institucijomis peripetijas.

Lietuvos nacionalinio muziejaus darbuotoja D. Grimalauskaitė pranešime „I. Ceiziko (1779–1860) asignacijų klastojimo dirbtuvių lokalizacija ir kai kurie klastočių sklaidos aspektai“ glaustai pristatė istoriografinius ir kai kuriuos archyvinių šaltinių faktus apie klastojimo vietas ir klastočių platinimo kiekius, nusikaltėlio psichikos bruožus.

Lietuvos istorijos instituto darbuotojas L. Kvizikevičius pranešime „Napoleono ir kitų klastotų rusiškų asignacijų sklaida XIX a. 2 deš. Vilniaus gubernijoje“ paneigė kai kurias istoriografines iliuzijas apie prancūziškos kilmės rusiškų asignacijų klastočių cirkuliacijos mastus 1812 m. karo metu ir po jo bei rekonstravo to meto klastotų pinigų cirkuliacijos bruožus.

Lietuvos nacionalinio muziejaus darbuotojas E. Remecas pranešime „Monetų kompleksai, rasti Vilniaus Žemutinėje pilyje“ pateikė kai kuriuos visų iki šiol aptiktų monetų kompleksų statistinius ir metrologinius duomenis bei jų radimo aplinkybes, pranešimą pagyvindamas gausia iliustracine medžiaga.

Lietuvos banko darbuotojas V. Ružas pranešime „Nuo staterio iki lito – auksinės Lietuvos banko muziejaus monetos“ reprezentavo šio muziejaus eksponatus bei pateikė jų iliustracijas.

Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus darbuotojas S. Sajauskas pranešime „Kai kurie LDK heraldikos klausimai naujų lietuviškų XIV a. monetų radinių šviesoje“, remdamasis naujos Jogailai priskiriamos monetos atvaizdu, teigė, kad monetose, kuriose kiti tyrėjai anksčiau išvelgė suriestą žuvį, yra vaizduojamas drakonas (slibinas).

LDK pinigų apyvartos problematika bei kitomis šios valstybės teritorijos numizmatinėmis temomis buvo perskaityta dar keletas pranešimų. Kolekcininkas I. Štalenkovas pranešime „Naujas ankstyvosios LDK monetos tipas“ pristatė iki šiol nežinomą monetos su liūto atvaizdu variantą, tačiau didžiausią dėmesį skyrė ne šio radinio, išigyto aukcione, analizei ir interpretacijai, bet Baltarusijos paveldosaugos aktualijomis. Numizmatikos šaltinių tyrinėtojai iš Ukrainos O. Pogorelcas ir R. Savovas pranešime „Podolės pusgrašis ir jo paminėjimas lietuviškuose-rusiškuose metraščiuose“ dar kartą pristatė prieš keletą metų atrastas iki tol nežinomas Karijotaičių monetas bei aptarė rašytinių šaltinių, kuriuose minimos šios monetos, duomenis. Mokytojas iš Baltarusijos V. Kobrinecas pranešime „Jefimkų su žymėmis radiniai LDK žemėse“ pakartojo istoriografinius duomenis bei paminėjo šio tipo monetų radinius Baltarusijos teritorijoje. Bresto technikos universiteto dėstytojas A. Bajūra pranešime „XX a. pradžios Gardino gubernijos kredito-bankinė sistema“ pristatė finansų ir kredito įstaigas ir nurodė, kad nagrinėjamu laikotarpiu veikė 4 lygių bankinė-kreditinė sistema.

Visi perskaityti pranešimai bus išspausdinti atskirame rinkinyje.

Renginio dalyviai dalyvavo Lenkijos numizmatų draugijos Augustavo sekcijos susirinkime, skirtame pažymėti draugijos 25-čio įkūrimo metines ir parodos atidaryme. Konferencijos metu organizuota pažintinė ekskursija garlaiviu po Augustavo ežerą ir kanalą.

Linus Kvizikevičius

XVII LITUANISTINĖS KOMISIJOS KONFERENCIJA

Lenkijos mokslų akademijos Istorijos mokslų komiteto 1992 m. sudarytą Lituaništinę komisiją šiandien drąsiai galima vadinti pavykusi tarpvalstybinio mokslinio bendradarbiavimo projektu. Per penkiolika metų (1992–2007) Henryko Wisnerio, savo mokslinį gyvenimą paskyrusio Lietuvos istorijos tyrinėjimams, suburta, išpuoselėta ir vadovaujama Komisija Varšuvoje surengė 16 mokslinių konferencijų, kuriose buvo aptarta daug aktualių, neretai diskutinių, skirtingai suprantamų ir interpretuojamų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bei XIX a. Lietuvos istorijos problemų, užmegzti ir išplėtoti asmeniniai įvairių šalių mokslininkų ryšiai, Lenkijos mokslinėje spaudoje paskelbti iš konferencijose skaitytų pranešimų išaugę straipsniai¹.

2008 m. rugsėjo 23–24 d. XVII konferencijos dalyviai pradėjo darbą iškilmėmis, kuriose šiltai dėkojo ilgamečiui Komisijos pirmininkui H. Wisneriui ir sveikino naująją Lituaništinę komisijos pirmininkę Urszulą Augustyniak, džiaugėsi, kad komisijos pirmininkės pavaduotoju ir toliau dirbs Andrzejus Zakrzewskis, be kurio sunku būtų įsivaizduoti susitikimus prie apvaliojo stalo Lenkijos mokslų akademijos Istorijos instituto T. Kosciuškos salėje. Atnaujintos Lituaništinės komisijos nariais taip pat tapo: Juliuszas Bardachas (Varšuvos universitetas), Tadeusz Bernardowiczus (Varšuvos universitetas), Marekas Ferencas (Jogailaičių universitetas, Krokuva), Mariola Jarczykowa (Silezijos universitetas), Krzysztof Pietkiewiczus (A. Mickevičiaus universitetas, Poznanė), Bogdanas Jerzy Rokas (Vroclavo universitetas), Janas Seredyka (Opolės universitetas), H. Wisneris (Lenkijos mokslų akademijos Istorijos institutas, Varšuva). Susirinkusiuosius pasveikino Lietuvos Respublikos ambasadorius Lenkijos Respublikoje Egidijus Meilūnas.

Naujoji komisijos pirmininkė U. Augustyniak, Varšuvos universiteto profesorė, gerai žinoma Lenkijos ir Lietuvos XVI a. antrosios pusės ir XVII a. istorijos tyrinėtojams bei skaitytojams. Tiesa, kitaip nei H. Wisneris, kurio knygų vertimai lengvai prieinami lietuviškai skaitantiems, ši Lenkijos istorikė Lietuvoje kol kas nėra taip gerai pažįstama, lietuvių kalba tėra paskelbtas vienas jos straipsnis². Tačiau U. Augustyniak yra parašiusi ir lenkų kalba paskelbusi dvi monografijas, skirtas žymaus XVII a. pirmosios pusės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politinio elito atstovo Kristupo

¹ Plačiau apie pirmąjį veiklos dešimtmetį rašyta: A. B. Zakrzewski, Lituaništinė komisija prie Lenkijos mokslų akademijos Istorijos mokslų komiteto, *Lietuvos istorijos metraštis*, 2001 metai, 2, 2002, p. 300–302.

² U. Augustyniak, Globėjo pareigos tarnybininkams ir klientams, remiantis Kristupo II Radvilos (1585–1640) klientelės pavyzdžiu. Lūkesčiai ir tikrovė, ten pat, 2002 metai, 1, 2003, p. 49–76.

Radvilos (1585–1640) įvairiapusei veiklai ir jo dvarui, priklauso Lenkijos istorikų, tiriančių LDK istoriją, „luomui“³.

Konferencijos tema „Kultūros terpės ir kultūriniai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ryšiai XV–XIX a.“ (*Środowiska kulturowe i kontakty kulturalne Wielkiego Księstwa Litewskiego od XV do XIX wieku*) diskusijai sutelkė istorikus, meno ir muzikos istorijos tyrėjus iš Baltarusijos, Lenkijos ir Lietuvos. Tokio įvairiapusio kultūros problemų svarstymo iki šiol Lituanistinėje komisijoje nebuvo. Temos pasirinkimą, matyt, nulėmė naujosios pirmininkės plačių mokslinių ir didaktinių interesų akiploityje svarbią vietą užimanti kultūros problematika, tai, kad U. Augustyniak yra aktyvi Varšuvoje antrą dešimtį metų leidžiamo kultūros problemas gvildenančio žurnalo „Barokas. Istorija-Literatūra-Menas“ (*Barok. Historia-Literatura-Sztuka*) redakcinės kolegijos narė.

Konferencijoje buvo perskaityta 14 pranešimų, pagal temas suskirstytų į keturias grupes. Didžiausio pranešėjų dėmesio sulaukė Lietuvos didikų ir bajorų kultūrinio gyvenimo terpė. Pranešimus skaitė Birutė Rūta Vitkauskienė (Vilnius), „Verkių – vyskupų ir didikų rezidencija (XIV–XX a. pradžia)“; Tadeusz Bernardowicz (Varšuva), „Radvilų genealogijos, portretai, herbai – giminės įamžinimas ir tradicijos kūrimas“; Irena Bieńkowska (Varšuva), „Mecenatas ar tironas? Muzikinis gyvenimas, tarnybiniai kontaktai su artistais Jeronimo Florijono Radvilos (1715–1760) rezidencijose“; Szymon Paczkowski (Varšuva), „Muzika maršalo Jokūbo Flemmingo (1667–1728) dvare“; Tamara Bairašauskaitė (Vilnius), „Vilniaus bajorijos kultūrinis aktyvumas iki XIX a. 4-ojo dešimtmečio. Mykolo Juozapo Riomerio (1778–1853) pavyzdys“; Tomas Baranauskas (Vilnius), „Lietuvos pilys XV–XVI amžiais“.

Kultūros procesus, vykusius miestiečių LDK erdvėje, aptarė Zigmantas Kiaupa (Vilnius–Kaunas), „Kauno miestiečių bendruomenės kultūrinis potencialas“; Rasa Varsackytė (Kaunas), „Kultūriniai ryšiai Kauno miestiečių bendruomenės ir Bažnyčių: katalikų ir liuteronų potridentiniu laikotarpiu (XVI a. pabaigoje – XVII a.)“; Valerijus Morozovas (Minskas), „Vilnius – klasicizmo centras Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVIII a. pabaigoje – XIX a. pradžioje“.

Bažnyčios įnašą į kultūros kūrimą įdomius aspektus nagrinėjo Mindaugas Paknys (Vilnius), „Šventųjų kultas Lietuvoje XV a. – XVII a. pradžioje: Katalikų bažnyčios politika ar kultūrinio savitumo raiškos būdas?“ ir Andrzej Rachuba (Varšuva),

³ U. Augustyniak, *Dwór i klientela Krzysztofa Radziwiłła (1585–1640). Mechanizmy patronatu*, Warszawa, 2001; U. Augustyniak, *W służbie hetmana i Rzeczypospolitej. Wojskowa klientela Krzysztofa Radziwiłła (1585–1640)*, Warszawa, 2004.

„Vilniaus kapitulos dalyvavimas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės parlamentinėje veikloje XVII a.“

Į kariuomenės gyvenimą per kultūros prizmę pažvelgė Stanisławas Alexandrowiczius (Torunė), „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemių karinės kartografijos palikimas. Jos mokslinės ir politinės funkcijos, lyginant su Vakarų Europos kraštų kartografija“; Karolis Łopateckis (Baltstogė), „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teisinė kultūra XVI–XVII a. Karinės teisės aspektas“; Jūratė Kiaupienė (Vilnius), „XVI a. pabaigos – XVII a. pradžios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės karų su Rusija kultūrinės inspiracijos“.

Konferencijai pasibaigus Lituaništinės komisijos nariai ir pranešėjai aptarė būsimą susitikimo tematiką. Nutarta XVIII Lituaništinės komisijos konferencijoje 2009 m. rugsėjo 22–23 d. nagrinėti moksliniu požiūriu aktualią problemą – viešąjį gyvenimą Abiejų Tautų Respublikoje XVI–XVIII a. (*Praktyka życia publicznego w Rzeczypospolitej Obojga Narodów. XVI–XVIII w.*).

Labai svarbi Lituaništinės komisijos veiklos naujovė, liudijanti jos pripažinimą, yra tai, kad pirmą kartą konferencijos medžiaga bus paskelbta atskiru leidiniu, kurį spaudai rengia leidykla „Neriton“ (Varšuva)⁴. Tad LDK ir jos paveldo istorijos tyrinėtojams belieka tik palinkėti – ilgiausių kūrybingų ir vaisingų bendro darbo metų!

Jūratė Kiaupienė

⁴ Kol ši informacija buvo rengiama spaudai, pasirodė ir publikacija: *Środowiska kulturotwórcze i kontakty kulturalne Wielkiego Księstwa Litewskiego od XV do XIX wieku. Materiały z XVII spotkania Komisji Lituanistycznej zorganizowanego przez Instytut Historii PAN, Instytut Historyczny UW i Instytut Historii Prawa UW w Warszawie 23–24 września 2008*, pod red. U. Augustyniak, Warszawa, 2009 / *Kultūros židiniai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje nuo XV iki XIX amžiaus. Lenkijos mokslų akademijos Istorijos instituto, Varšuvos universiteto Istorijos instituto ir Teisės istorijos instituto 2008 m. rugsėjo 23–24 d. Varšuvoje surengtos XVII Lituaništinės komisijos konferencijos medžiaga*, red. U. Augustyniak, Warszawa, 2009.

FAKTAI IR ISTORINĖ ATMINTIS APIE RYTŲ PRŪSIJĄ

2008 m. spalio 17–18 d. vyko Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos instituto organizuota tarptautinė mokslinė konferencija, sukvietusi istorikus iš Lietuvos, Rusijos bei Vokietijos mokslinių institucijų. Konferencijos metu nuskambėjo 18 pranešimų apie Antrojo pasaulinio karo pabaigą Rytų Prūsijoje. Buvo siekiama atsakyti į klausimus, koks yra įvairių šalių istorikų ir visuomenės santykis su skausmingais 1944–1945-ųjų metų įvykiais Rytų Prūsijoje ir kokios tolesnės jų tyrimų perspektyvos. Kadangi konferencija vyko „Mažosios Lietuvos genocido paminėjimo dienos“ (spalio 16 d.) kontekste, ši aplinkybė intrigavo bei aštrino vykusias diskusijas.

Arūnė Arbušauskaitė (Klaipėdos universitetas) pranešime „*Kaliningrado vokiečių* epopėjos pabaiga (?): Lietuva, 1951-ieji“ aktualizavo kol kas visiškai neištyrinėtą Kaliningrado vokiečių deportacijos iš Lietuvos 1951 m. procesą, kurio metu regione po karo pasilikusių civilių gyventojų problema spręsta keliais kanalais: pagal centrinės valdžios nurodymus ir pagal daugiau ar mažiau „savarankiškus“ vietos valdžios sprendimus. O šiame lygmenyje svarbiausias vaidmuo teko pokariu regione didžiausią įtaką turėjusiai karinei administracijai, kuri vietinius gyventojus vertino kaip priešus. Masinis vokiečių iškeldinimas prasidėjo 1947 m. spalio 22 d., o 1948 m. vokiečių deportacija pasiekė apogėjų. Paskutinį kartą Kaliningrado sritis „valyta“ 1949 m. rudenį. A. Arbušauskaitė pateikė dvejopą iškeldinimų vertinimą: viena vertus, deportacijos vokiečiams buvo vienintelis iš(si)gelbėjimas nuo sovietinių lagerių; antra, etninių buvusio Karaliaučiaus regiono gyventojų iškeldinimo padarinys buvo ne tik Rytų Prūsijos politinis ir „fizinis“ ištrynimasis iš pasaulio žemėlapiu, bet ir sąmoningas unikalaus etnokultūrinio subjekto sunaikinimas. Nelikus etninių šios teritorijos gyventojų, Kaliningrado sritis tapo homogeniškai sovietinė, o Rytų Prūsijos egzistavimas liko vien istorija.

Vygantas Vareikis pranešime „Antrojo pasaulinio karo kontroversijos: moraliniai atminties ir atgailos aspektai“ pabrėžė, jog Antrojo pasaulinio karo pabaigos istorijai gresia tapti ideologijos tarnaitė. Paskutiniajame dešimtmetyje sustiprėjo „istorijos gamybos“ procesas, kuris per politinius projektus (fondai, institutai, intelektinės korporacijos) naudodamasis sukurtu instrumentarijumi („atmintis“, „praetis“, „Pergalė“, „istorinė politika“) formuoja „atminties politiką“. Tad dažnėjančios spekuliacijos Antrojo pasaulinio karo istorija ir nukentėjusiųjų tautų atmintimi verčia manyti, kad kartais siekiama ne rasti objektyvius vertinimo kriterijus, o įvykdyti politinį užsakymą arba nubalinti nemalonus praetis įvykius. Rusijos visuomenei, ilgai formuotai sovietinės ideologijos, yra sunku pripažinti tamsias dėmes Antrojo pasaulinio karo isto-

rijoje, nes čia karas asocijuojasi su išvadavimu ir Pergale, dėl kurios rusų tauta sudėjo didžiules žmonių ir materialines aukas. Tačiau Baltijos tautoms tokia Antrojo pasaulio karo pabaigos versija yra pernelyg primityvi. Tokiomis kontroversijomis išsiskiria ir diskusijos apie sovietų karių elgesį Rytprūsiuose, apie masinius prievartavimus ir oficialius raginimus žudyti civilius gyventojus, apie „genocidą Mažojoje Lietuvoje“. Kai visuomenė pradeda suvokti savo atsakomybę, atsiranda pirmoji ir svarbiausioji politinės laisvės ir atvirumo istorijai užuomazga. Svarbiausias istorikų uždavinys šioje perspektyvoje – naudotis savo profesiniais įrankiais ir remtis faktais, sąžiningai analizuoti dokumentus, o ne vykdyti politinius užsakymus ir kurti naujas mitologemas, skirtas pataikauti ir tarnauti valdžiai. V. Vareikis pabrėžė, kad negalima gyventi vien karo istorija, viktimizacija ir baisumų eksploatavimu, nes martirologijos kultas neleidžia išsivaduoti iš kančių istorijos ir gali pasmerkti ją vėl pakartoti.

Joachimas Tauberis (Nord-Ost institutas, Liuneburgas) pranešime „Rytų Prūsija, 1945: vokiškoji perspektyva“ pabrėžė, kad nors įvykiai Rytų Prūsijoje Antrojo pasaulinio karo pabaigoje įėjo į kolektyvinę vokiečių atmintį kaip apokaliptinė patirtis, tikroji Rytų Prūsijos katastrofa prasidėjo ne 1945 m. sausio 13 d. prasidėjusio Raudonosios armijos puolimo metu, bet jau 1944 m. birželio pabaigoje, po armijų grupės „Centras“ žlugimo. Nors Rytų Prūsija nebuvo pagrindinė karo arena, tačiau ji abiems pusėms buvo svarbus kaip prestižo – toliausiai rytuose esančios Vokietijos provincijos išlaikymo – klausimas. Labai svarbus vokiečių karo pajėgų motyvas priešintis Rytų Prūsijoje buvo „planingas civilių gyventojų gelbėjimas“, nors jis buvo traktuojamas kaip iniciatyva, „peržengianti profesinės atsakomybės ribas“. Ar tikrai tokia buvo kovos Rytų Prūsijoje esmė? J. Tauberio teigimu, dabartiniai šaltiniai teigia visai ką kita. Kol kas yra aišku, kad tarp Adolfo Hitlerio vyriausiojo štabo ir vyriausiųjų kariuomenės vadų, iš vienos pusės, ir armijos grupių vadų, iš kitos pusės, niekada nebuvo kalbama apie tai, kad reikia išlaikyti pozicijas galimam civilių gyventojų pasitraukimui. Negausios armijos transporto pajėgos buvo naudojamos karinėms reikmėms, o ne padėti besitraukiantiems žmonėms; tai sąlygojo didelį aukų skaičių tarp pabėgėlių civilių gyventojų. Svarbiausias karinio laivyno prioritetas buvo ne žmonių iš Rytų Prūsijos išgabenimas, bet strateginiu požiūriu visiškai beprasmis karinės grupuotės „Kuršas“ Pabaltijyje ap rūpinimas. Tačiau vermachto kariškių atsiminimai rodo, kad civilių gyventojų likimas giliai įsirėžė vokiečių kolektyvinėje atmintyje. Tai iš dalies paaiškina, kodėl pabėgėlių gurguolių traiškymas tankais iki šiol yra tas atspirties taškas, Vokietijos visuomenėje keliantis bene stipriausias asociacijas su įvykiais Rytų Prūsijoje. J. Tauberis pabrėžė, kad sovietinių karių elgesį sąlygojo 1944 m. pasikeitęs Sovietų Sąjungos karo tikslas – iki tol viešojoje erdvėje vyravęs kvietimas išlaisvinti Tėvynę nuo vokiečių užkariautojų virto lozungu „fašistinė pabaisa turi būti įvartyta į savo irštva“. Taip turėjo

būti įteisintas įsiveržimas į Vakarų, peržengiant savo imperijos sienas¹. Kitas motyvas – siekis keršyti už vokiečių okupaciją. Šis motyvas gali paaiškinti raudonarmiečių poelgius, tačiau jų nepateisina. Pasak prelegento, nereikėtų ignoruoti ir to fakto, kad Raudonosios armijos daliniuose vyravo ryškūs moraliniai ir motyvaciniai skirtumai. Vis dėlto žudymai, prievartavimai ir plėšikavimai buvo pagrindinis Raudonosios armijos žygiavimo į Rytų Prūsiją bruožas. Šie smurtiniai veiksmai vokiečių istorinėje sąmonėje nupiešė negatyvų užkariautojų paveikslą, gyvuojantį iki pat šių dienų.

Klaipėdos universiteto doktorantas Hektoras Vitkus savo pranešime „Antrojo pasaulinio karo pabaigos Rytų Prūsijoje recepcija šiandieninėje Rusijos istorinėje politikoje: tradicijos ir tendencijos“ akcentavo, kad nors šiandieninėje Rusijos visuomenėje nevyksta konstruktyvi diskusija apie 1944 m. įvykius Rytų Vokietijoje, vis dėlto kai kurios ypatybės rodo, kad istorinės atminties politiką Rusijoje formuojantys institutai supranta, jog ieškant „dialogo su Europa“ galimybių, reikės perimti tam tikrus bendruosius „europinės istorinės kultūros“ kriterijus. Antrojo pasaulinio karo įvykių Rytų Prūsijoje recepcija Rusijoje remiasi „nepatogios praeities“ nustelbimo įpročiais bei „atminties valdymo“ tendencijomis. Tad tarptautinių santykių terpėje vis dažniau išreiškiami raginimai objektyviai įvertinti skausmingus Antrojo pasaulinio karo įvykius viešoje Rusijos erdvėje dažniausiai yra traktuojami kaip Rusijai „priešišku“ politinių jėgų išraiška. Tai padeda suvokti, kodėl dabartinė Rusijos „istorinė politika“ Antrojo pasaulinio karo įvykių Rytų Prūsijoje atžvilgiu stengiasi laikytis gynybinės strategijos. Tokios strategijos variklis yra Rusijos, kaip „fašizmą nugalėjusios“ ir „Europą išvadavusios“ valstybės, įvaizdis, kuriuo siekiama atsispirti „vesternizuojančioms“ įtakoms bei bandymams „peržiūrėti“ („iškraipyti“) Antrojo pasaulinio karo istoriją. H. Vitkus konstatavo, kad rusiškoji Antrojo pasaulinio karo pabaigos Rytų Prūsijoje versija dabartiniu metu yra persiorientavimo stadijoje, todėl dar yra galimybių daryti įtaką jos raidai.

Valerijus Galcovas (Rusijos valstybinis I. Kanto universitetas) pranešime „Rytų Prūsijos transformacijos į Kaliningrado sritį problema regioninėje istoriografijoje“ pažymėjo, jog posovietinė Kaliningrado srities valdžia regiono istorija ir lokalios istorijos mokslu susidomi tik prireikus pasirengti paminėti kokias nors stambias jubiliejinės datas, patenkančias į valstybinio lygio priemones. Prelegentas teigė, kad regioninėje istoriografijoje nėra nusistovėjusios nuomonės dėl sovietinės administracijos veiksmų krašte: vieni autoriai juos interpretuoja kaip griaunamąjį, kiti – kaip kuriantįjį veiksnį. Jo nuomone, viešpataudama iš priešo atimtoje teritorijoje, sovietų karinė administraci-

¹ Dr. Joachimo Tauberio manymu, nekyla jokių abejonių, kad sovietinė propaganda nepriėmė „viršūnėse“ galiojusios fašistų ir vokiečių tautos diferenciacijos. Būtent todėl Iljos Erenburgo skelbti atsišaukimai „žudykite vokiečius“ sukėlė stiprų rezonansą.

ja ne tik karo pabaigoje, bet ir pokariu suvokė ją kaip priešą teritoriją. Todėl kai kurių kariškių sąmonėje susiformavo samprata, kad Kenigsbergas ir jį supantis rajonas, atitekęs Sovietų Sąjungai, yra tik nedidelė nugalėtos Vokietijos dalis.

Jurijus Kostiašovas (Rusijos valstybinis I. Kanto universitetas) pranešime „Stalinas ir Kaliningrado sritis: Istorinės rekonstrukcijos mėginimas“ teigė, kad Kaliningrado srities atsiradimą nulėmė Josifas Stalinas, kuriam šis kraštas liko „nemylimu kūdikiu“. Pirmą kartą dėmesį į Rytų Prūsiją J. Stalinas atkreipė 1939 m. rugpjūčio mėnesį, kai Maskvoje buvo pasirašytas slaptasis Molotovo–Ribentropo pakto protokolas. Jau tuo metu J. Stalinui pradėjo ryškėti nauja jo imperijos vakarinių sienų konfigūracija, susijusi ne tik su Lenkijos padalijimu, bet ir Pabaltijo valstybių aneksijos planais. Galutinai mintis apie Karaliaučiaus krašto okupaciją J. Stalinui subrendo A. Hitleriui užpuolus Sovietų Rusiją, o klausimas apie laikinos šio regiono kontrolės idėją iškilo jau 1941 m. gruodžio mėn. Maskvoje vykusių derybų su Didžiosios Britanijos užsienio reikalų ministru Antoniu Idenu metu. Tokios iniciatyvos autorius galėjo būti tik J. Stalinas. Pasikeitus karo eigai Sovietų Sąjungai naudinga linkme, J. Stalinas subrandino Rytų Prūsijos dalies aneksijos planą, apie kurio įgyvendinimo galimybes „rusams reikalingų neužšalantių Kionigsbergo ir Memelio uostų“ idėjos kontekste užsiminė Teherano konferencijoje 1943 m. gruodžio 1 d. J. Kostiašovo teigimu, 1945 m. Potsdame svarstant vokiečių gyventojų repatriacijos iš Europos šalių į Vokietiją klausimą, Rytų Prūsijos vokiečiai buvo „pamiršti“ – J. Stalinas leido suprasti, kad vokiečių čia praktiškai nelikę, kad jie „išėję drauge su besitraukiančia vokiečių armija“. Sąjungininkams Karaliaučiaus regiono vokiečių klausimas nė kiek nerūpėjo, todėl jų likimas priklausė tik nuo sovietinės administracijos – Kremliaus vadovybės ir asmeniškai J. Stalino planų. Tad vokiečių gyventojų statusas liko neapibrėžtas iki 1947 m. spalio mėn. prasidėjusio iškeldinimo. Toks delsimas buvo susijęs su neišspręstu „Vokietijos klausimu“ ir tam tikru Rytų Prūsijos statuso neapibrėžtumu, ir tik 1947 m., kai išryškėjo Vokietijos padalijimo perspektyvos, nebeliko būtinybės laikytis atsargumo dėl Rytų Prūsijos. Neapibrėžtumas netikėtai dingo 1947 m. liepos 21 d., kai J. Stalinas pasirašė dešimt vyriausybės nutarimų, dėl propagandos pavadintų „Didžiuoju Stalino Kaliningrado srities sukūrimo planu“. Savo pranešimą J. Kostiašovas baigė kontroversišku teiginiu, kad „Stalino plano“ pasirodymas reiškė staigų istorinį Kaliningrado srities posūkį link geresnio gyvenimo standartų: buvo sustabdytas beprasmis materialinių vertybių naikinimas ir grobstymas, apribota kariškių savivalė, prasidėjo sovietiniams žmonėms įprastos „sovietinės valdžios“ sistemos kūrimas, nusistovėjo santykinė tvarka ir prasidėjo išmintingasis ūkininkavimas.

KU doktorantas Vasilijus S a f r o n o v a s pranešime „Antrojo pasaulinio karo įvykiai Rytprūsijoje Klaipėdos krašto ir Kaliningrado srities viešojoje atminimo kultū-

roje“ pažymėjo, kad tik labai maža pokariu buvusioje Rytprūsių teritorijoje išikūrusių gyventojų dalis siejo karo įvykius su nauja gyvenamąja vieta. Naujoji gyvenamoji aplinka neatitiko tos erdvės, kurioje naujakuriai išgyveno karo baisumus. Išimtį čia sudarė tik kelios pokario gyventojų grupės – palyginti negausiai išlikę krašto senbuviai bei demobilizuoti kariai, dalyvavę karinėse operacijose Rytprūsiuose ir po karo čia apsigyvenę. Prelegentas išskėlė prielaidą, kad Antrojo pasaulinio karo atminimo diskursas Kaliningrado srityje ir buvusiam Klaipėdos krašte pokario metais formavosi ne kaip komunikacinės, bet kaip kultūrinės (institucinės) atminties sfera. V. Safronovo teigimu, viešasis karo atminimas buvusiam Klaipėdos krašte ir Kaliningrado srityje atliko tris – legitimacinę („kovos“, „iškovojimo“ motyvai, kuriuose raudonarmiečiai buvo pozityvieji istorijos herojai, atlikę „išvaduotojų“ misiją), naujosios socialinės ir politinės tvarkos pagrindimo mito (vok. – *Gründungsmythos*) bei žuvusių karių ir karo veteranų pagerbimo – funkcijas. V. Safronovas konstatavo, jog karo įvykių atminimą aptariamose teritorijose sudarė iš esmės vienas „išvadavimo“ arba „iškovojimo“ siužetas.

Genadijus Kretininas (Rusijos valstybinis I. Kanto universitetas) pranešime „Klaipėdos kraštas tuoj pasibaigus Antrajam pasauliniam karui: tyrimai ir dokumentai“ išskėlė klausimą, kaip ir kas apgyvendino Klaipėdą ir kaip ji buvo atstatinėjama? Jis teigė, jog sąjunginiu mastu Klaipėdos miestą buvo planuojama paversti vienu iš Sovietų Sąjungos neužšalusių uostų Baltijos jūroje. Tad 1945 m. vasario mėn. Lietuvos SSR vadovybei pavyko išsirūpinti sąjunginės valdžios nutarimą dėl spartesnio Klaipėdos atstatymo. Po Klaipėdos užėmimo praėjus vos kelioms dienoms, buvo pradėtas rengti LKP(b) CK nutarimas dėl valstybinės komisijos sukūrimo padėties Klaipėdos krašte įvertinimui. Šis nutarimas galėjo būti realizuotas, anot pranešimo autoriaus, tik padedant kitoms sąjunginėms respublikoms. Pasak jo, tokios masinės perkėlimo kampanijos, kokia vyko Kaliningrado srityje, Klaipėdos krašte nebuvo. Tačiau į Klaipėdą, lygiai kaip ir į Kaliningrado sritį, specialistai vyko dirbti. Prelegentas konstatavo, kad pati Lietuvos SSR vadovybė kreipėsi į visus sąjunginius liaudies komisariatų (narkomatus), prašydama skirti specialistus, amatų mokyklų mokinius bei jaunus darbininkus. Pasak G. Kretinino, negalima ignoruoti ir labai svarbios aplinkybės, kad sovietinių Baltijos respublikų įvairiausio rango valdininkai iš Maskvos ateinančių direktyvų atžvilgiu leisdavo sau „nukrypti“ į šoną. Jis išskėlė kontroversišką teiginį, jog visiškai neperspektyvu kalbėti apie tai, kad organizuojant ir atstatant Lietuvos liaudies ūkį buvo jaučiamas „Maskvos diktatas“, kad Lietuvos SSR vadovybė buvo „svetimos valios statytinė ir įgyvendintoja“.

Nijolė Strakauskaitė (KU), perskaičiusi pranešimą „Kuršių nerija – pasitraukimo kelias: atminties tiltas“, pabrėžė, kad buvusiųjų Rytų Prūsijos gyventojų kolekty-

vinėje atmintyje Kuršių nerija funkcionuoja kaip reminiscencinis vaizdinys, siejantis juos su tragiškais Antrojo pasaulinio karo padariniais. Tačiau ne tik „tilto“ metafora tinka Kuršių nerijos įvaizdžiui apibūdinti, nes galima kalbėti ir apie geografiškai sąlygotą Kuršių nerijos, kaip 1944–1945 m. pasitraukimo kelio Klaipėdos gyventojams ir kariškiams, metaforą. Būtent Kuršių nerijos kelias 1944 m. vasaros pabaigoje (liepos 29 d. prasidėjo Klaipėdos evakuacija) tapo masinio gyventojų traukimosi arterija, arba proceso, kurį amžininkai pavadino „pabėgėlių lava“, užtvindžiusia Rytų Prūsijos kelius 1945 m. sausio pabaigoje, pradžia.

Arminas Štuopys (Kauno technologijos universitetas ir KU) pranešime „Antrojo pasaulinio karo laikotarpio Memelio gynybinės paskirties statiniai – technologijų istorijos objektai“ aptaręs techninius ir istorinius Antrojo pasaulinio karo laikotarpio Klaipėdos miesto tunelinių slėptuvių statybos technologijų bei kai kuriuos šių statinių funkcionalumo ir ilgalaikiškumo aspektus, įtaigiai pademonstravo, kad išlikę karinio paveldo objektai gali būti vertinami ne tik kaip Klaipėdos miesto ir regiono istorinius kataklizmus primenantys paminklai, bet ir kaip statybos technologijų raidą bei technikos istoriją liudijantys artefaktai.

Arūnas Bubnys (Lietuvos istorijos institutas) pranešime „Lietuvių policijos batalionų nuginklavimas ir išformavimas Rytprūsiuose 1944 metais“ išanalizavo lietuvių policijos batalionų pasitraukimo į Rytų Vokietiją aplinkybes bei kai kuriuos šių dalinių karių tolesnio likimo momentus.

Teresė Birutė Burauskaitė (Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras) pranešime „Nukentėjusieji dėl kilmės: Lietuvos vokiečių ir Vokietijos piliečių tremtis 1945 m.“ konstatavo, kad lietuvių mokslininkų tyrimuose labai dažnai lieka be dėmesio viena, palyginti negausi (iki 1000 žmonių) Lietuvos gyventojų grupė, dėl vokiškos kilmės ištremta visai besibaigiant Antrajam pasauliniam karui. Pranešimo autorė pažymėjo, kad dėl savo vokiškos kilmės („priešo tautybės“) taip pat nukentėjo ir kitų valstybių (JAV, Didžiosios Britanijos, Kanados, Australijos), kariavusių su hitlerine Vokietija, piliečiai. Todėl, jos manymu, itin svarbu palyginti, kaip Antrojo pasaulinio karo metais buvo traktuojami „priešo tautybės“ piliečiai demokratinėse valstybėse ir Sovietų Sąjungoje.

Vytautas Povilas Šilas (Mažosios Lietuvos reikalų taryba) diskusijas sukėlusiam pranešime „Mažosios Lietuvos gyventojų genocidas: ištakos ir vertinimai“ bandė apibendrinti faktus, jo nuomone, pagrindžiančius „genocido Mažojoje Lietuvoje“ tezę. Savo svarstymus papildydamas gausiais įvykių liudininkų prisiminimų fragmentais, prelegentas siekė įrodyti, kad sovietinės armijos ir administracijos vykdytas represijas prieš vietinius Karaliaučiaus krašto gyventojus (ir vokiečius, ir mažlietuvius) reikėtų vertinti ne kaip „valymo“, bet kaip genocidinius veiksmus. V. P. Šilo nuomone, kai

kurie istorikai apskritai neigia sovietinio genocido faktą ir teigia, jog karo nusikaltimai Rytų Prūsijoje buvo tik kerštaujančių kareivių savivalė, nes visiško vokiečių išnaikinimo nebuvo siekta. V. P. Šilo nuomone, yra daugiau tokių tyrinėtojų, kurie sovietinį etninės Mažosios Lietuvos teritorijos gyventojų genocidą laiko neginčijama siaubinga tiesa. V. P. Šilas pabrėžė, kad Mažosios Lietuvos reikalų taryba, 2006 m. inicijavusi Lietuvos Respublikos Atmintinų dienų įstatymo papildymo ir pakeitimo įstatymą (spalio 16 d. buvo paskelbta atmintina Mažosios Lietuvos gyventojų genocido diena), vadovavosi 2000 m. įsigaliojusi Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 99-uoju straipsniu, nurodančiu, jog genocidas yra veiksmai, kuriais siekiama „fiziškai sunaikinti visus ar dalį gyventojų, priklausančių bet kuriai nacionalinei, etninei, rasinei, religinei, socialinei ar politinei grupei“. V. P. Šilo nuomone, sovietinė valdžia genocidu siekė „išvalyti“ Mažosios Lietuvos teritoriją nuo vietinių nepatikimų gyventojų ir ją apgyvendinti režimui lojaliais kolonistais, o jos istorinį-kultūrinį paveldą sunaikinti.

Apibendrinant išsakytas pranešimų autorių mintis ir įvykusias diskusijas, darytina išvada, kad konferencijos organizatorių ir dalyvių tikslas buvo pasiektas. Nepaisant nuomonių skirtumų, konferencijoje vyravo tolerantiška dvasia. Kita vertus, dėl suprantamų priežasčių kai kurie konferencijos dalyvių pranešimai bei išvalgos išsiskyrė „politiniu korektiškumu“. Tai lėmė, kad keletas jautrių Antrojo pasaulinio karo pabaišos Rytų Prūsijos regione epizodų buvo palikta ateities diskusijoms.

Hektoras Vitkus

**KONFERENCIJA VILNIUJE „LIETUVOS METRIKA: ARCHYVAS TARP
MOKSLINIŲ TYRIMŲ, LEIDYBOS IR POLITIKOS INTERESŲ“,
SKIRTA DR. E. BANIONIUI (1948–1993)**

„Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pasiuntinybių tarnyba XV–XVI amžiais“¹, „Lietuvos metrikos knygos: sąvoka, terminas, definicija“², „Aplinkinio pasaulio įvairovės suvokimas XV a. Lietuvoje“³, „Lietuvos Metrikos knyga Nr. 5“⁴ – tai vos kelių tyrimų pavadinimai, šalia jų – konferencijų, skirtų Lietuvos Metrikai, rengimas, rūpinimasis Lietuvos archyvų darbu, Lietuvos Metrikos leidimo organizavimas bei daugelis kitų darbų nulėmė, kad Egidijus Banionis per savo trumpą gyvenimą paliko gilų pėdsaką Lietuvos istoriografijoje. Savo veikla jis suartino tiek Lietuvoje, tiek už jos ribų gyvenančius istorikus. Tad nenuostabu, kad mus palikusio istoriko jubiliejus buvo paminėtas sukviečiant jo kolegas, bendraminčius, tuos, kurie neabejingi šio tyrinėtojo darbams, ir kuriems rūpi pasidalyti tuo, kas svarbu, apie Egidijų. Vieniems – tai šilti prisiminimai, kitiems – jo darbai, istorijos pažinimo link skatinę žengti pirmus tvirtus žingsnius, treči norėjo supažindinti kolegas su savo naujausiais tyrimais ir atradimais, pagaliau – pagerbt šviesų Egidijaus atminimą.

Į konferenciją „Lietuvos Metrika: archyvas tarp mokslinių tyrimų, leidybos ir politikos interesų“ (Vilnius, 2008 m. lapkričio 6–7 d.) atvyko istorikai iš Baltarusijos, Lenkijos, Lietuvos, Rusijos ir Ukrainos. Konferencijoje skaitytus pranešimus galima suskirstyti į keletą grupių, kurios atitinka E. Banionio tyrimų kryptis. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės diplomatijos ir diplomatikos klausimais XV–XVI a. kalbėjo Margarita Byčkova (Maskva), Jūratė Kiaupienė (Vilnius), Konstantinas Jerusalimskis (Maskva), Ana Choroškevič (Maskva), Feliksas Šabuldo (Kijevas). Konferencijoje dalyvavo daug Lietuvos Metrikos tyrinėtojų. Apie šio LDK archyvo knygose slypinčią informaciją kalbėjo Inga Ilarienė (Vilnius), Volodimiras Poliščiukas (Kijevas), Valerijus Mianžinskis (Minskas). LM teismų bylų knygų dokumentų klasifikavimo problemą analizavo Irena Valikonytė (Vilnius), motinijos raidą iki XVI a. pirmos pusės – Rogneda Olechnovič (Minskas). Laimontas Karalius (Vilnius) ir Aliksandras Hruša (Minskas) dalijosi savo mintimis apie ankstyvųjų LM knygų formavimosi ir ypač panaudojimo problemas. Darius Antana-

¹ E. Banionis, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pasiuntinybių tarnyba XV–XVI amžiais*, Vilnius, 1998.

² E. Banionis, Lietuvos metrikos knygos: sąvoka, terminas, definicija, *Lietuvos istorijos metraštis. 1988 metai*, Vilnius, 1989, p. 135–148.

³ E. Banionis, Aplinkinio pasaulio įvairovės suvokimas XV a. Lietuvoje, *Kultūros barai*, 1994, Nr. 12, p. 52–54.

⁴ *Lietuvos Metrika kn. 5 (1427–1506), Užrašymų knyga 5*, parengė E. Banionis, Vilnius, 1993.

vičius (Vilnius) savo pranešime atskleidė, kaip ir koku mastu kai kurias LM knygas savo istorijos tyrimuose XVII a. pirmoje pusėje panaudojo Albertas Vijūkas-Kojalavičius. Neliko užmiršta ir LM istorija XX a. Apie tai konferencijos dalyviams pasakojo Krzysztofą Pietkiewiczius (Poznanė) ir Algimantas Kasparavičius (Vilnius). Tarsi sąsaja tarp praeities ir ateities tapo Olego Choruženko (Maskva) pranešimas apie LM publikacijų mokslinio-informacinio aparato informatyvumą. Konferencijoje taip pat buvo kalbama apie Lietuvos kariuomenės surašymus XVI a. ir jų mokslinio publikavimo klausimus (Gediminas Lesmaitis, Vilnius) bei *Moscowitica-Ruthenica* archyvinį kompleksą Rygoje (Alehas Dziarnovičius, Minskas). Keli pranešimai buvo skirti E. Banionio studijų metams Maskvoje ir jo darbams iš LM klausimų aptarti (Romano Kazakovo (Maskva), Artūro Dubonio (Vilnius), Katerinos Kiričenko (Kijevas). Konferenciją baigė Zigmantas Kiaupa (Vilnius) pranešimu, pratęsiančiu E. Banionio tyrimus aplinkinio pasaulio įvairovės suvokime⁵.

Gediminas Lesmaitis

KONFERENCIJA, SKIRTA LDK VIZUALINEI KULTŪRAI

2008 m. gruodžio 4–5 d. Anastazijos ir Antano Tamošaičių namuose vyko Kultūros, filosofijos ir meno instituto organizuota tarptautinė mokslinė konferencija „Socialinių tapatumų reprezentacijos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) vizualinėje kultūroje“. Organizatoriai kėlė tikslą atskleisti ir aptarti kuo įvairesnes vizualumo raiškas ir rūšis: ne tik dailėje, bet ir pasaulietinių bei bažnytinių švenčių apipavidalinimuose, valdžios ir socialinių institucijų atributuose, rašytiniuose šaltiniuose bei mentaliniuose vaizdiniuose. Taip pat siekta atkreipti dėmesį į sintetinių vizualiosios kultūros pobūdį, leidžiantį vizualinę tradiciją atpažinti praeities kasdienybėje ir šventėse, viešame ir privačiame gyvenime. Pranešimai parodė, kaip veikia socialinės vaizdo funkcijos, atskleidė vaizdų reikšmę formuojantis visuomenės narių, jų grupių tapatumams.

Organizatorių iškelti klausimai ir problemos labiausiai sudomino kaimyninės Lenkijos mokslininkus, kurių konferencijoje dalyvavo itin daug. Pranešimus taip pat skaitė po keletą Baltarusijos ir Lietuvos tyrėjų. Verta pažymėti, kad tokia situacija išties atspindi mūsų mokslininkų prioritetus – kultūros istorija Lietuvoje nėra tyrinėjota

⁵ Žr. 3 nuorodą.

„mėgiama“ tema. Bėlieka tik tikėtis, kad panašios tematikos konferencijos paskatins toliau gilintis į kultūros istorijos klausimus, patrauks jaunų tyrinėtojų dėmesį.

Skaitytus pranešimus bent salyginai galima skirstyti į dvi grupes pagal tai, kokius šaltinius jų autoriai naudojo. Pirmoji stambi grupė būtų paties įvairiausio žanro ir laikotarpio rašytiniai tekstai. Būtent tokį šaltinį pasirinko konferenciją pradėjęs Krzysztof Obremski (Torūnės Mikalojaus Koperniko universitetas). Pranešime „LDK istorijos „ikonosfera“, pavaizduota Motiejaus Strijkovskio plunksna“ savo šaltinį apibūdinęs kaip kuriantį „akivaizdumo iliuziją“, jis atskleidė, kad dėl autoriaus kuriamų žodinių vaizdų skaitant tekstą galima regėti ir girdėti tai, apie ką rašoma, o praeitis pažįstama vaizduotės akimis ir virsta veikiau plastiniais vaizdais, negu tikslia faktografija. Bartolomiejaus Paprockio kūrinius „Turčius“, „Dorybės lizdas“ bei „Lenkijos riterių herbai“ pranešime „LDK heraldika ir jos visuomeninės idėjinės reikšmės Bartolomiejaus Paprockio kūryboje (vizualinis ir aprašomasis aspektas)“ analizavo Sławomir Baczewski (Liublino Marijos Curie-Skłodowskos universitetas). Pranešime atkreipiamas dėmesys į LDK heraldikos reikšmių traktavimą ir nevienodą LDK bei Lenkijos herbų ir jų kilmės aiškinimą, aptariama lietuvių ir lenkų „kitoniškumo“ / „svetimumo“ problema. Dariuszas Chemperekas (Liublino Marijos Curie-Skłodowskos universitetas) pranešime „Smolensko ir jo gyventojų vaizdavimas XVII a. lenkų literatūroje“ analizavo dvi šiam miestui skirtas topografijas: Elijo Pilgrimovijaus „Pasiuntinystės ir trumpo mūšio su Maskva aprašymą“ (apie 1603), Stanislovo Źulkievskio „Maskvos karo pradžia ir eiga“ (apie 1612) bei Smolensko pašlovinimą Jono Kunovskio poemoje „Smolensko garbė 1628 Viešpaties metais“ (1628). Pranešėjas atskleidė visiškai skirtingus miesto ir miestiečių vaizdinius šiuose kūriniuose (etnocentrišką ir kritišką – Pilgrimovijaus kūrinyje, individualizuotą, keliantį teigiamas emocijas etmono Źulkievskio dienoraščio puslapiuose bei išaukštintą, sutaurintą – Kunovskio enkomijoje). Boguslovo Kazimiero Maskevičiaus, Jono Vladislovo Počobuto Odlianickio ir Jono Antano Chrapovickio dienoraštį ir memuarus pranešime „LDK vaizdai kai kuriuose XVII a. memuaruose“ analizavo Marcinas Baueris (Lodzės universitetas). Pranešėjas akcentavo naudotų kūrinių „priešpriešingumą“, kreipė dėmesį į skirtingus požiūrius, įvairius tų pačių įvykių vertinimus, kuriuos lėmė nevienoda autorių (okupaciją patyrusio dvarininko, husarų kavaleristo ir dėl karo realią valdžią praradusio vairo) asmeninė patirtis. Mintautas Čiurinskas (Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas) skaitė pranešimą „Vizualinės reprezentacijos variantai LDK biografiniuose kūriniuose (XVI–XVII a.): išvaizdos aprašymai, sapnai, emblemos“. Jo tyrimų šaltiniu tapo hagiografinė biografistika: Zacharijo Ferrerio Šv. Kazimiero gyvenimas (1521), unitų biografiniai kūriniai, skirti Meletijui Smotrickiui (1666), šv. Juozapatui Kuncevičiui (1675). Pranešėjas kėlė klausimą ir apie kitokius biografiniuose tekstuose kuria-

mus literatūrinius vaizdus, žodinio vizualizavimo atvejus, jų sąsajas su Renesanso ir Baroko estetinėmis reikmėmis, egzistavusia literatūros tradicija ir pan.

Dėmesio sulaukė įvairių iškilnių aprašymai šaltiniuose. Hanna Osiecka-Samsonowicz (Lenkijos mokslų akademijos Meno institutas Varšuvoje) pranešime „Piligrimas ir „turistas“: Mykolo Kazimiero Radvilos kelionė į Italiją 1678 metais“ rėmėsi kunigaikščio pompastiško įvažiavimo į miestą ir iškilnių aprašymais tuometiniuose memuaruose ir *Avvisi di Roma*, kurie yra įdomus kultūros ir papročių istorijos fragmentas, įrašytas prabangiame XVII a. Romos pasaulietinių ir sakralinių iškilnių kalendoriuje. O Vladimiras Pervyšinas (Baltarusijos Respublikos įmonė „Projektrestavracija“) kalbėjo apie Minsko šventes: Dievo Kūno iškilnių eigą ir valdovo vardines šv. Stanislovo dieną. Pranešime „Minsko magistrato nutarimai apie pasaulietinių ir religinių švenčių organizavimą bei eigą XVIII a. II p.“ jis akcentavo, kad magistratas nustatydavo parengiamųjų darbų planą, programą ir numatytų renginių procedūrą. O vizualizavimas reiškėsi nuolat besikeičiančiais veiksmais: cechų paradas, pamaldos bažnyčioje, piliečių ištikimybės aktas priešais specialiai papuoštą rotušės altorių, pabūklų saljutai, puošnus rotušės apšvietimas, kapelos muzikavimas ir kt.

Itin paveikius pragaro ir šėtono vaizdinius XVIII a. spaudiniuose pranešime „Blogio veidai: XVIII a. pavyzdžiai“ nagrinėjo Jolita Sarcevičienė (Lietuvos istorijos institutas). Pranešėja kėlė klausimus, ar visuomenės elitui skirtuose kūriniuose dominuoja kitokie „blogio veidai“, negu, pavyzdžiui, platesniam visuomenės ratui skirtuose katekizmuose? Ar pragaro, nuodėmės, kančios vaizdavimo būdas atspindi adresato ir autoriaus socialinę tapatybę? Šią temą tarsi pratęsė Mikas Vaicekuskas (Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas). Pranešime „Dangiškieji gydytojai: XIX a. pabaigos barokiniai lietuvių didaktai (Juozas Antanavičius, Serafinas Laurynas Kušeliauskas, Martynas Sederavičius, Antanas Vytartas)“ jis analizavo XIX a. aštuntame–devintame dešimtmetyje išleistus darbus. Pranešėjo nuomone, nors šie veikalai neturėjo jokių literatūrinių pretenzijų, stokojo originalumo, nepaisė autorystės, net ir remdamiesi barokine literatūros stilistika aprūpino skaitytojus religine literatūra: didaktiniais pasakojimais, iliustracijomis, iš gyvenimo ir kitų autorių paimtomis pamokomomis istorijomis.

Nemažai konferencijoje dalyvavusių mokslininkų tyrimų šaltiniu pasirinko proginius kūrinius. Michałs Kuranas (Lodzės universitetas) skaitė pranešimą „Jonušo Skumino-Tiškevičiaus kultūrinė mecenatystė: mokslo ir proginių spaudinių vizualumas“. Jame buvo siekiama atskleisti, kaip spaudiniuose (epitalamijuose, laidotuvių pamoksluose, epicedijuose ir netgi moksliniuose traktatuose) buvo vizualiai pagerbiamas mecenatas ir jo šeima. Pagrindinis dėmesys skirtas neverbalinei komunikacijai. Rašytiniuose šaltiniuose atsiskleidžiantį epochos vizualumą pranešime „Žodžiu įamžinti

vaizdai“: XVII a. proginė architektūra laiškuose ir proginiuose tekstuose“ nagrinėjo Mariola Jarczykowa (Silezijos universitetas Katowicuose). Aptardama šaltiniuose užfiksuotą XVII a. proginę architektūrą: herbus, katafalkus, bažnyčios įrangą, iškilmių eigą ir jų meninį apipavidalinimą, pranešėja akcentavo, kad tokiais atvejais žodis pabrėždavo idėjinę laidotuvių programą. Vizualinės ir žodinės raiškos santykio temą plėtojo ir Anna Nowicka-Struska (Liublino Marijos Curie-Skłodowskos universitetas) pranešime „Linksmasis Himenėjus, apjuostas herbinių puošmenų vainiku: XVII a. II p. Vilniaus embleminiai epitalamijai“. Pasitelkusi du kūrinius: Kristupo Zenavičiaus „Herbinių puošmenų vainiką...“ (1677) ir Boguslovo Lenkevičiaus „Nemirtingą kedro medį...“ (1677), papuoštus Zacharijaus Zeligmacherio, raizytojo ir auksakalio, kilusio iš Vilniaus, emblemiais raižiniais, ji atskleidė, kad siužetiški raižiniai papildė herbinės simbolikos prisotintus, dinamiškai sukomponuotus epinius tekstus, atskleidžiančius ne tik giminių vertybes, bet ir politinį laikotarpio kontekstą. Viktorija Vaitkevičiūtė (Nacionalinė M. Mažvydo biblioteka) pranešime „Įvaizdinti“ pavyzdžiai LDK Baroko katalikų pamoksluose“ kalbėjo apie Šv. Rašto ir Antikos autorių veikalų citatomis „įvaizdintus“ pavyzdžius. Pranešėjos teigimu, moralizuojančių ir emociškai siekiančių paveikti pasakojimų įterpimas į pamokslus buvo vienas būdų suprantamiau pateikti klausytojams tikėjimo tiesas. Jais buvo atskleidžiamas tikinčiojo dorybingumas ir pražūtingos nuodėmių pasekmės, gyvenimo laikinumas ir kenčiančios tėvynės vaizdas. Taip Baroko žmogui nurodytos tam tikros elgesio normos.

Filipas Wolański (Vroclavo universitetas) pranešime „XVIII a. Radvilų laidotuvių iškilmių vizualinė forma Abiejų Tautų Respublikos (toliau – ATR) laidojimo papročių kontekste“ analizavo šios didikų giminės atstovų laidotuvių iškilmių eigą ir turinį, aptarė jų vizualinės formos simboliškumą, gedulingų iškilmių vizualinės formos ir pamokslininkų proginių kalbų ryšį. Pranešime buvo siekiama atskleisti, kad Radvilų laidotuvių iškilmės buvo svarbus ATR kultūros ir mentaliteto reiškiny, ne tik parodomąjo kultūros vartojimo pavyzdys, bet ir tuometinę visuomenę integruojantis ir jos pasaulėvaizdį sistemantis veiksnys. Barbara Judkowiak (Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje) pranešime „Nesvyžiaus kunigaikščių aristokratinė tapatybė pagal literatūrinius ir teatrinis vaizdus: Pranciškos Uršulės Radvilienės kūryba“ analizavo keletą didikės proginių kūrinių, kuriuose taikomas retorinis oficialaus diskurso stilius su aliuzijomis į heraldinį-steminį vaizdų repertuarą. Pranešėja taip pat tyrinėjo tas Nesvyžiaus teatrinis renginių dalis, kuriose galima užčiuopti ne tik savikūros procesus, bet ir visuomeniškumo raišką.

Didikų giminėms pranešimą „Voluinės aristokratų giminės tarp LDK ir Lenkijos Karalystės“ skyrė Andrzejus Józefas Baranowski (Lenkijos mokslų akademijos Meno institutas Varšuvoje). Minėti Radvilos, Liubomirskiai, Ostrogiškiai, Zbaraskiai,

Čartoriskiai, Sanguškos. Anna Oleńska (Lenkijos mokslų akademijos Meno institutas Varšuvoje) pranešimą „XVIII a. LDK rezidencijos kaip giminės statuso išraiška – Čartoriskių Volčynas ir Jablonovskių Jablonovas“ skyrė dviems politiniu ir meniniu požiūriu esminėms rezidencijoms ir bandė atsakyti į klausimą, ar savininkų politinis aktyvumas ir ambicijos, meniniai ir intelektualiniai polinkiai turėjo įtakos jų fundacijoms.

Antroji pranešėjų grupė rinkosi įvairius ikonografinius šaltinius arba nagrinėjo rašytiniuose šaltiniuose užfiksuotą ikonografinę informaciją. Tojana Račiūnaitė (Vilniaus dailės akademijos Dailėtyros institutas) pranešime „Karalaitės portretas“ kalbėjo apie Varšuvos vizičių vienuolyne esantį XVII a. vidurio mergaitės basosios karmelitės abitu portretą, kuris laikomas Danieliaus Schulco tapytu Jono Kazimiero Vazos ir Liudvikos Marijos dukters karalaitės Marijos Onos portretu (1650–1651). Pranešime buvo siekiama atskleisti kūrinio ikonografiją lėmusias aplinkybes ir interpretuoti portretą kaip šeimos istorijos dokumentą, asmens socialinės tapatybės reprezentaciją. Ikonografiniai šaltiniai buvo ir Marylos Kałamajskos-Saeed (Europos menų akademija Varšuvoje) pranešimo „Stebuklingų paveikslų propagandai skirtų spaudinių meninis apipavidalinimas ir recepcija“ pagrindas. Remdamasi keliais XVII ir XVIII a. spaudiniais, skirtais LDK teritorijoje buvusiems Dievo Motinos paveikslams, ji siekė atskleisti nereliginę šių publikacijų vertę. Pasak pranešėjos, spaudiniai liudija ne tik barokinį pamaldumą, bet ir to meto papročius, svarbią istorinę informaciją – taip pat ir ikonografinę. Mat, kaip rodo tyrimai, neretai būtent spaudiniuose publikuotose iliustracijose užfiksuotos mūsų dienų jau nepasiekusios detalės: pirminis paveikslo pavidalas, papuošimai ir pan.

Marcinas Zgliński (Lenkijos mokslų akademijos Meno institutas Varšuvoje) skaitė pranešimą „Tariamųjų žydų ritualinių žudynių aukų kultas ir paminklai LDK XVII–XVIII a.“, kuriame kėlė iki šiol negvildentą tokių „žudynių“ aukų antkapių ir relikvijorių meninio apipavidalinimo problemą LDK teritorijoje. Pranešėjas siekė parodyti, kaip dinamiškai sklido prietaringas tikėjimas, ir teigė jį esant kultūrinių pavyzdžių sklaidos iš Vakarų į Rytus elementu, priklausomu nuo specifinių ekonominių bei demografinių sąlygų. Klausimą, kaip unitų kulto pastatai galėjo formuoti tikinčiųjų, pirmiausia valstiečių, religinę vaizduotę, kėlė Hubertas Łaszkiewiczus (Liublino Jono Pauliaus II katalikų universitetas) pranešime „Maldos vieta: XVIII a. unitų šventovės interjeras ir valstiečio religinės vaizduotės pasaulis“. Šaltinių jis pasirinko gerai išlikusias beveik visos Kijevo metropolijos vyskupijos XVIII a. unitų bažnyčių vizitacijas. Pranešėjo nuomone, ikonografinę programą, įkūnytą ikonostaso sakraliniuose atvaizduose, šoniniuose altoriuose, sienų dekore, skulptūrose, dažnai sumanydavo ne dvasininkai, o tikintieji, kartais užsakinėję bažnyčios puošmenas vietinių dirbtuvių

meistrams. Rusėniškų LDK žemių vizualinę kultūrą nagrinėjo Aleksandras Jaroševičius (Baltarusijos Respublikos nacionalinis muziejus) pranešime „Baltarusijos šventųjų gyvenimo ikonos ir jų hagiografiniai šaltiniai“. Pranešėjas pabrėžė, kad išliko visiškai nedaug XVII–XVIII a. Baltarusijos šventųjų gyvenimo ikonų, labai ribotas ir juose vaizduojamų šventųjų kiekis, negausi ir hagiografinė literatūra, žinoma Baltarusijos žemėse nuo XIV a. Jurijus Piskunas (Baltarusijos valstybinė menų akademija) pranešime „XVIII–XIX a. Baltarusijos stačiatikių ir unitų suveriamų tapytų altorių struktūros aiškinimo pavyzdžiai“ analizavo aukojimo stalą (*prothesis / žertvennik*), datuojamą XVIII a. pabaiga – XIX a. pradžia, bei kitus pavyzdžius. Pranešėjo nuomone, jie rodo, kad viduramžių suveriamo altoriaus tipas tapo aktualus ir paklausus XVIII a. LDK meninio gyvenimo periferijoje – tarp Slucko stačiatikių dvasininkų ir Baltarusijos Padnieprio kaimų unitų ir stačiatikių bendruomenėse. Olga Baženova (Baltarusijos valstybinio universiteto Valstybinis valdymo ir socialinių technologijų institutas Minske) skaitė pranešimą „Dievo Kūno šventės pamokslų ir procesijų vizualinės analogijos Nesvyžiaus bažnyčios tapyboje XVIII a.“ Pranešėja teigė, kad verbalinių tekstų ir šventinių procesijų reikšmė, aktualizuojant socialinį turinį, yra didelė. Tekstai leidžia įvairiai derinti svarbias XVIII a. socialines reikšmes, o tapyboje realizuojama galimybė konfigūruoti vizualinį ir verbalinį tekstus.

Dorota Piramidowicz (Lenkijos mokslų akademijos Meno institutas Varšuvoje) pranešime „Vaizdas ir žodis: Biarozos kartūzai pagal ikonografinius ir archyvinus šaltinius“ rėmėsi XVIII a. pabaigos – XIX a. pradžios vizitatorių pranešimais, siekdamas rekonstruoti šios bažnyčios altorių išsidėstymą ir titulus, pažinti turtingą lobyno ir zakristijos įrangą, vienuolyno patalpų sistemą. Šiandien visiškai sugriauto vienuolyno vaizdo rekonstrukciją pranešėja papildė duomenimis iš turimų ikonografinių šaltinių. Zbigniewas Michalczykas (Lenkijos mokslų akademijos Meno institutas Varšuvoje) pranešime „Ankstyvoji Tado Kosciuškos ikonografija ir jos visuomeninis kontekstas (pagal XVIII ir XIX a. sandūros Krokuvos pavyzdį)“ siekė parodyti, kokią svarbią reikšmę turėjo grafika tyrinėjamu laiku ir aptarė pačius įvairiausias šios asmenybės atvaizdus: raižytus portretus, Pranciškaus Smuglevičiaus ir Michało Stachowicziaus tapytus paveikslus, guašu ir akvarele tapytas su sukilimu susijusias scenas. Faktas, kad nacionaline tematika domėjosi ir žemesnių visuomenės sluoksnių atstovai, pranešėjo nuomone, liudija nepaprastai ryškius jų savimonės pokyčius.

Konferencijoje netrūko įdomių diskusijų. Organizatoriai tikisi rasti galimybę išleisti pranešimus atskiru leidiniu.

Jolita Sarcevičienė